

QOBILIYAT RIVOJLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Pardaqulov Norbek

Qarshi davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola shaxs qobiliyatining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganib, qobiliyat rivojlanishida individual yondoshuvning ahamiyatini o'rganib tahlil qilish, o'z oldiga zarur maqsadlarni qo'ya olish kabi muhim masalalarga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: qobiliyat, iste'dod, iqtidor, malaka, bilim, amaliyot, individual psixologik hususiyat.

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс влияния на производственный процесс и рассматривается важность индивидуального подхода к производству, акцентируя внимание на таких вопросах, как умение расставлять приоритеты.

Ключевые слова: способность, талант, талант, умение, знание, практика, индивидуально-психологическая характеристика.

Annotation: This article examines the process of influencing the production process and discusses the importance of an individual approach to production, focusing on issues such as the ability to prioritize.

Key words: ability, talent, talent, skill, knowledge, practice, individual psychological characteristics.

Bilim va qobiliyatni bir-biridan farqlay olish lozim. Bilim bu-mutolaa natijasi hisoblansa, qobiliyat shaxsning psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyati sanaladi. Qobiliyat insonga berilgan in'om sifatda qaraladi va faqatgina uni ilg'ay olish hamda rivojlantira bilish kerak. Qobiliyat bir shaxsga xos murakkab psixologik tushunchalardan tashkil topgan bo'lib, yutuqlarga o'z qiziqishi orqali erishishi tufayli uni payqash mumkin.

Iste'dodning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri bu ijtimoiy muhitdir. Ijtimoiy muhitning iqtidorga ta'sirini o'rganuvchi turli tadqiqotlar davomida olimlar noaniq va ba'zan qarama-qarshi xulosalarga kelishdi. Biroq rivojlanishning ijtimoiy omillaridan biri ijtimoiy-iqtisodiy turmush sharoiti ekanligini ta'kidlash

mumkin. Bu shartlar iqtidorning rivojlanishiga ta'sir qiladi, chunki ular insonning turmush darajasini belgilaydi. Jamiyat iqtisodiy jihatdan qanchalik rivojlangan bo'lsa, inson iste'dodini rivojlantirish uchun shunchalik qulay sharoitlar yaratiladi.

Bundan tashqari, iqtidorni rivojlantirishning o'ta muhim omili insonning oila va oilaviy munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari ekanligi aniq, xususan:

- oila tuzilishi va uning hissiy muhiti
- tarbiya uslubi va ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari
- Ota-onalarning farzandining iqtidoriga munosabati.

Ota-onalar va bolalar munosabatlarining uslublari masalasi batafsilroq o'rganildi. Olimlarning bir ovozdan ta'kidlashicha, ota-onaning qat'iy nazorati va zo'r bosimiga asoslangan bola tarbiyasining totalitar uslublari iqtidorli shaxsning rivojlanishini to'xtatuvchi va qullikka aylantiruvchi omil hisoblanadi.

Qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim jihati ota-onalarning bolalar iste'dodiga bo'lgan munosabatidir. Bu omil bolaning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biridir.

Quyidagi munosabatlar turlari mavjud:

- salbiy
- e'tiborsizlik
- ijobiy
- gipersotsializatsiya.

Gipersotsializatsiya bilan ota-onalar bolaning iqtidorliligi, unda alohida obro'e'tibor yoki ularning amalga oshmagan intilishlari va qo'ldan boy berilgan imkoniyatlarini amalga oshirish imkoniyatini ko'rish orqali o'zlarini tasdiqlashga harakat qilishadi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, qobiliyatlar faqat faoliyat jarayonida rivojlanishi mumkin. Shuning uchun bolani imkon qadar ertaroq u maxsus qobiliyatlarni namoyon etadigan faoliyatga kiritish kerak. Biroq, asosan, bir sohada bir tomonlama rivojlanish bolaga zarar etkazishi mumkin. Maxsus qobiliyatlarning har tomonlama rivojlanishi va gullab-yashnashi uchun umumiy qobiliyat darajasini, keng dunyoqarashini, umumiy madaniyatini rivojlantirish kerak. Shaxsning har tomonlama barkamol rivojlanishi uchun har tomonlama rivojlanish zarur. Agar bola erta yoshda biron bir faoliyat uchun aniq qobiliyatlarni namoyon qilmasa, u ham har tomonlama rivojlanishi kerak, chunki o'rganish jarayonida u biror narsaga moyillik va qobiliyatlarni kashf qilishi mumkin.

Bola maktabga kirgandan so'ng, bolani u yoki bu faoliyatga jalb qilish imkoniyatlari sezilarli darajada kengayadi. Bu erda maktab va qo'shimcha ta'lim muassasalaridagi turli ijodiy va ilmiy to'garaklar alohida o'rin tutadi.

Har bir aqliy va jismonan sog‘lom bola maktabda muvaffaqiyatli o‘qish uchun zarur bo‘lgan umumiy qobiliyatlarga ega. Har bir talaba o‘rta maktab darajasida ko‘nikmalarni egallashga qodir. Biroq, ba’zida talaba o‘quv rejasidagi ma’lum bir fanni o‘rganishga qodir emasdek tuyulishi mumkin. Bu, ko‘pincha, talabaning ma’lum bilim va ko‘nikmalarining etishmasligi, bilimlardagi bo‘shliqlar va ba’zi hollarda ma’lum temperamental xususiyatlarning namoyon bo‘lishi tufayli yuzaga keladi.

Har bir bolada umumiy o‘rganish qobiliyatidan tashqari, maxsus qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyati ham mavjud. Ota-onalar va o‘qituvchilar oldida bolaga u eng muvaffaqiyatli bo‘lgan faoliyat turini topishga yordam berish va uning imkoniyatlarini ko‘rsatish vazifasi turibdi.

Qobiliyatlarni rivojlantirish yo‘lida o‘qituvchining roli juda katta, chunki u o‘quvchilarning qobiliyatlari va iste’dodlarini shakllantirishda bolaga yordam beradi. U tabiiy mayllarning rivojlanishini to‘g‘ri yo‘nalishga mohirlik bilan yo‘naltirishi kerak.

Qobiliyatlar o‘zlari qo‘llagan faoliyatda shakllanadi va rivojlanadi. Har qanday ishga befarq bo‘lmagan bola odatda o‘z qobiliyatini ko‘rsatmaydi. Faoliyat qanchalik xilma-xil va mazmunli bo‘lsa, namoyon bo‘lish va rivojlangan qobiliyatlar uchun imkoniyatlar shunchalik ko‘p bo‘ladi. Binobarin, bolalar faoliyatini tashkil etuvchi maktabda o‘qitish va tarbiya ularning qobiliyatlarini rivojlantirishda juda muhim o‘rin tutadi. Biroq, bola ishtirok etadigan har bir faoliyat avtomatik ravishda uning qobiliyatini shakllantirmaydi va rivojlantirmaydi. Faoliyat qobiliyatlarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi uchun u quyidagi shartlarga javob berishi kerak:

✓ Faoliyat bolada barqaror va kuchli ijobiy his-tuyg‘ularni va zavqni uyg‘otishi kerak. Bola ushbu faoliyat bilan shug‘ullanish jarayonida quvonchli qoniqish hissini boshdan kechirishi kerak. Bunday holda, bolada bu faoliyat bilan o‘z tashabbusi bilan, majburlashsiz shug‘ullanish istagi paydo bo‘ladi. Bu masalaga rasmiy, befarq munosabat emas, balki jiddiy qiziqish, ishni iloji boricha yaxshiroq bajarish istagi paydo bo‘ladi. Bu shart-sharoitlarning barchasi faoliyat jarayonining qobiliyatlarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi uchun zarurdir.

✓ Bolaning faoliyati, iloji bo‘lsa, ijodiy bo‘lishi kerak. Masalan, adabiy qobiliyatlarni rivojlantirish uchun insho, hikoya va she’r yozish, ularni atroflicha tahlil qilish bilan doimiy va tizimli mashq qilish foydalidir. Musiqiy qobiliyat doimiy eshitish tahlilini va texnik musiqiy qobiliyatlarni takrorlash bo‘yicha mashg‘ulotlarni talab qiladi. Tabiatga sayohatlar bilan maxsus ekskursiyalar kuzatish va voqelikni estetik idrok etishni rivojlantirish uchun foydalidir.

✓ Faoliyat shunday tashkil etilishi kerakki, bolaning oldiga uning hozirgi imkoniyatlaridan va hozirgi vaqtda erishgan faoliyat darajasidan bir yoki bir necha

qadam yuqori maqsadlar qo'yiladi. Xususan, faoliyat turini tanlashga qaror qilgan va unda ajoyib qobiliyatlarni namoyon etgan bolalar ijodiy vazifalarni doimiy ravishda murakkablashtirishga muhtoj.

Qobiliyatlar faqat chuqur qiziqish va tegishli faoliyatga barqaror moyillik bilan birgalikda o'z mevasini berishi mumkinligi sababli, o'qituvchi bolaning qiziqishini faol ravishda rivojlantirishi, bu qiziqishlar yuzaki emas, balki chuqur va barqaror qiziqish bilan qo'llab-quvvatlanishiga intilishi kerak. Ko'pincha amalda u yoki bu sohada qobiliyatga ega bo'lgan bolaning bunday faoliyatga qiziqish bildirmasligi holatlari mavjud. Ba'zi holatlar, masalan, muvaffaqiyatsiz o'qitish usullarini qo'llash, fanni yomon bilish, noqulay hayotiy sharoit, ota-onaning qarshiligi tufayli bola tegishli fanga unchalik qiziqmaydi, unga befarqlik ko'rsatadi. Biroq, agar malakali o'qituvchi bolani biron bir faoliyatga chinakam qiziqtirishga muvaffaq bo'lsa, unda juda tez, ko'pincha kutilmaganda uning atrofida uchun bu qiziqish va moyillik talabaning e'tiborini to'liq o'ziga tortadi.

Bolalarning qobiliyatlarini tarbiyalashda qiyinchiliklarni engishda ularning qat'iyatlilikini rivojlantirish kerak, ularsiz eng qulay moyillik va aniq qobiliyatlar natija bermaydi. Ba'zida g'ayrioddiy qobiliyatga ega bo'lgan bola muvaffaqiyatsizlikka uchraganida taslim bo'ladi, o'z qobiliyatiga ishonchini yo'qotadi va ilgari sevimli mashg'ulotlarga qiziqishni yo'qotadi. Bunday hollarda u o'qituvchining yordamiga va qiyinchiliklarni engishda yordamiga muhtoj. Bolalarning qobiliyatlarini rivojlantirishga intilishda ularda o'z-o'zini talab qilish va mehnatining samarasini tanqidiy baholash qobiliyati kabi shaxsiy fazilatlarni tarbiyalash kerak. Bolada uning qobiliyatlari, muvaffaqiyatlari va yutuqlariga to'g'ri munosabatni shakllantirish juda muhimdir. Hech qanday holatda siz to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita bolaga uning eksklyuzivligi yoki boshqa bolalardan ustunligi g'oyasini singdirmasligingiz kerak. Siz bolaning qobiliyatiga haddan tashqari qoyil qolmasligingiz, uni maqtashingiz yoki tengdoshlari bilan taqqoslamasligingiz kerak.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish lozim-ki, inson iste'dodining tabiati olimlar o'rtasida juda qizg'in munozaralarga sabab bo'ladi. Iqtidor tug'mami yoki hayot davomida rivojlanganmi? Musiqachi bo'lib tug'ilish kerakmi yoki o'z ustidagi mashaqqatli kundalik mehnat natijasida iste'dod rivojlanadimi?

Qobiliyatlar sohasidagi tadqiqotlarni tavsiflovchi o'rganilgan materiallarga asoslanib, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

- Qobiliyatlar - bu har qanday faoliyatda yuqori natijalarga erishish imkoniyatini beruvchi shaxsning individual psixofiziologik xususiyatlari majmuasidir.

- Jamiyatda har qanday faoliyat va hayotni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan umumiy qobiliyatlar va muayyan faoliyatga xos bo'lgan maxsus qobiliyatlar mavjud.

▪ Qobiliyatni faqat faoliyat orqali rivojlantirish mumkin.

▪ Faoliyatning ma'lum bir turiga moyillik bu muvaffaqiyatni kafolatlamaydi, balki qobiliyatni rivojlantirish uchun zarur shartdir.

Qobiliyatlar, iste'dodlar va dahlo muammosi uzoq vaqtdan beri psixologlar oldida turibdi va bugungi kunda har qanday shaxsiyat nazariyasi doirasida uni to'liq tushuntiradigan yagona tushuncha yo'q. Shunga qaramay, qobiliyatlar tuzilishi masalalarini o'rganish psixologiya nazariyasi uchun ham, zamonaviy ta'limning o'ziga xos psixologik-pedagogik muammolarini hal qilish uchun ham juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014.
3. Дружинина В.. “Психология “. Учебник. “Питер”, 2003.
4. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. –М., Аспект Пресс, 2002.
5. Теплов Б. М. Избранные труды: в 2-х т. М.: Педагогика, 1985.
6. Теплов Б.М. Способности и одаренность: Психология индивидуальных различий. М.: изд-во Московского Университета, 1982 .
7. Болотова А.К., Макарова И.В. Прикладная психология: учебник для вузов. –М., Аспект Пресс, 2002.
8. Psychology David G. Myers Hope College Holland, Michigan
9. S.K.Mangal: “General Psychology” 2013 y.
9. Мелибаева, Р. (2019). Использование обобщенных способов учебной деятельности-фактор совершенствования творческого мышления.
10. Shararova D.B. Uy bekalarining ijtimoiy-psixologik hususiyatlari. Formation Of Psixology And Pedagogy As Interdisciplinary Sciences (Italy Conference) 2022.